

JURNALİSTİKA

UOT 070

AZƏRBAYCAN KLASSİKLƏRİ VƏ PEŞƏ ETİKASI

S.İ.RƏHİMOVA

Q.D.QULİYEVA

*Bakı Dövlət Universiteti**journalisim. bsu.edu.az*

Jurnalistin peşə etikasını hər an diqqət mərkəzində olub. Bu gün isə buna daha çox ehtiyac var. Çünki daim cəmiyyətin diqqətində olan jurnalistlər hər bir xüsusiyyətləri ilə seçilir. Ona görə də, onlar ətrafdakılara qarşı hərtərəfli nümunə olmağı bacarmalıdırlar. Nümunə götürmək üçün isə klassiklərimizin yaradıcılığına müraciət etmək kifayət edər. Bu məqalədə də onların jurnalist etikasına münasibətindən, ona necə əməl etmələrindən geniş bəhs olunur.

Açar sözlər: peşə etikasını, mənəviyyət, cəmiyyət, jurnalist etikasını, publisistika

Bu gün mənəviyyətdən, əxlaqdan danışarkən bəzən çoxlarının qınağına çevrilirik. “İndi zaman o zaman deyil” deyər kəskin etirazlarla qarşılaşırıq. Lakin unutmayaq ki, yer üzündə olan bütün varlıqlar içində yalnız insanın mənəviyyət barədə anlayışı var. Və zamanından, məkanından asılı olmayaraq insan hər an əxlaqa, mənəviyyətə ehtiyac duyur. Çünki insan ya yaxşı, ya pis əməlləri ilə, bir sözlə əxlaqı ilə ya mənəviyyətli, ya da mənəviyyətsiz olur....

Bir çox ensiklopediyalarda da mənəviyyət anlayışının əxlaq anlayışı ilə eyni mənə daşdığına şahid oluruq. Unutmayaq ki, peşə əxlaqı deyilən bir məfhum da yalnız insana aiddir. Ona görə də, hər bir gənc həyatında peşə seçimi edərkən məsuliyyətli olmalı və bu işə çox ciddi yanaşmalıdır. Peşə seçən insan öz potensial qüvvəsinə, qabiliyyət və istedadına inanmalıdır. Bu zaman əxlaqı hərəkətlər, davranışlar, məcburiyyət üzərində deyil, insanın inam və əqidəsinə görə həyata keçirilir. Bildiyimiz kimi cəmiyyət öz üzvlərinə müəyyən əxlaqı normalar, davranış qaydaları diqtə edir. Kimi bu qaydalara əməl edir, kimi yox. Lakin elə peşə sahibləri var ki, bu və ya digər şəkildə bu qaydalara əməl etməyə borcludur. *Belə peşələrdən biri də jurnalist peşəsidir. Çünki o daim cəmiyyətin diqqət mərkəzindədir. Peşə xüsusiyyətlərinə xas olaraq daim cəmiyyətdə nöqsanlara qarşı çıxan jurnalist ətrafdakılara qarşı hərtərəfli nümunə olmağı bacarmalıdır. Xüsusən də, peşə diqqətinin obyektinə olan insanlarla nəzakətlə davranmalı və qayğı ilə yanaşmalıdır. Təbii bu əxlaq*

normaları birdənbirə yaranmayıb. Bu peşə yaranandan istər dünyada, istər Azərbaycanda uzun bir yol keçmiş, cilalanmış, formalaşmış və bu günümüzə gəlib çatmışdır.

Bildiyimiz kimi, jurnalist peşəsi çətin, təhlükəli, həm də çox məsuliyyətli peşələr sırasına daxildir. Taleyini bu sahəyə bağlayanlardan bütün cətinliklərə, məhrumiyyətlərə, təziqlərə dözmək, peşənin yazılmış və yazılmamış qaydalarına etik normalarına əməl etmək tələb olunur. Bir insan kimi cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayan jurnalistə verilən tələblərin məzmunu ictimai, sosial, hüquqi və əxlaqi sahələri əhatə edir. Jurnalistin çıxışları ictimai fikrin düzgün formalaşmasında əsas rol oynamalıdır. Doğruluq, düzlük, obyektivlik onun yaradıcılığının məhək daşı sayılır. O, həqiqəti yüksək sənətkarlıqla, daha əlverişli formada oxuculara çatdırmağı bacarmalıdır. Yalan, qərəz, böhtan, qarayaxma heç bir mətbuat orqanına üz ağılığı gətirməz. Bir sözlə, hər bir mətbuat orqanının obyektiv, aydın məsləki olmalıdır və bu məsləki, əqidəsi uğrunda çalışmalıdır. Bu haqda böyük qələm sahibi, əqidəsindən, məsləyindən dönməyən dahi Üzeyir bəy Hacıbəyli yazırdı: “...hər bir qəzetin müəyyən bir məsləyi olmalıdır. Ona binaən haman qəzetdə yazılan hər bir məqalə də haman məsləyə müvafiq olub, yəni o məsləkin qarelərə təlqini yolunda xidmət etməlidir. Çünki məsləksizlik yolsuzluqdur, əxlaqın pozğunluğudur. Məsləksiz qəzet müzür olan kimi məsləksiz insan da müzürdür” (3, 139). Bir əsr bundan əvvəl bu sətirləri yazan istedadlı qələm sahibi nə qədər haqlı imiş. Görəsən, bu gün məsləyi, əqidəsi bilinməyən, saysız- hesabsız “qəzet”lərimizi görsəydi, buna nə ad qoyardı? !.

Azərbaycan jurnalistikasında peşə etikasını ənənələri tarixinin formalaşması XIX əsrə gedib çıxır. Bunu qeyd edən tədqiqatçı alim, f. e. d. C.Məmmədli ilk milli mətbuat orqanımız olan “Əkinçi” qəzetindən başlayan peşə etikasının bir çox etik prinsiplərini o dövrə toxunduğunu söyləyir: “Hər bir vilayətin qəzeti gərək ol vilayətin aynası olsun”. Doğrudan da, dahi mütəfəkkir Zərdabinin “Əkinçi”si dövrünün aynası oldu. Və eyni zamanda onun etik normalarının yaranmasının əsasını qoydu. Beləliklə, “Əkinçi”nin təcrübəsindən bəhrələnərək Azərbaycanda böyük bir jurnalist məktəbi yarandı və daha mütərəqqi mətbu orqanları meydana gəldi. Bu məktəbin davamçıları arasında M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli və onlarla görkəmli klassik jurnalist və publisistlərimiz bütün yaradıcılıqları boyu əqidələrinə sadıq qalmış, jurnalist etikasına riayət etmişlər. Dedikləri, yazdıqları hər bir sözün sahibi olmuş və o sözün məsuliyyətini dərk etmişlər. Ona görə də, XIX sonu və XX əsrin əvvəlləri fəaliyyətdə olan milli mətbuatımıza nəzər saldıqda onun ən başlıca məqsədi insanları maarifləndirmək və tərbiyələndirmək prinsipinə qulluq etdiyinin şahidi oluruq.

20-ci yüzilliyin görkəmli qələm sahibi, istedadlı jurnalist və publisist olan M.Ə.Rəsulzadə çox haqlı olaraq “mətbuatı tərbiyəçi adlandırır. Mətbuat bir müəllim vəzifəsini yerinə yetirir. O, xalqın tərbiyəçisidir. O, mənəviyyatdan uzaq ola bilməz. O, təmiz, saf olmalı, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır,

kənara çıxsa, öz mənafe və məqsədinə xidmət edə bilməz. Aşağı səviyyəli yazı, söyüş, abırı aparıcı yazı, fitnə-fəsad törədən yazılar-bax, bu üç əxlaqdan kənar çıxışlar mətbuatı hörmətdən salar, əxlaqdan məhrum edər” (6, 70). Onu da qeyd edək ki, bu məfkurənin tərəfdarları olan publisistlərimiz insanın şüurunun, əxlaqının saf olması üçün mühitin də böyük rol oynadığını əsas götürürdülər. İnsanın əxlaqının formalaşmasına mühitin təsiri məsələsi ilə əlaqədar olaraq mövcud cərəyanların yeni bir cəhəti də üzə çıxdı ki, o da yaradıcılıqda milli keyfiyyətlərin təsviridir. Konkret zamanda və məkanda başqa millətlərin əhatəsində yaşayan insan, söz yox, eyni zamanda fərdi xüsusiyyətləri ilə onlardan seçilir. Bir milləti digər millətdən fərqləndirən cəhət ayrı-ayrı əqil nailiyyəti deyil, bütöv xalqın həyat təcrübəsinin, adət-ənənələrinin, dünyayabaxışının, psixoloji xüsusiyyətlərinin ifadəsi idi. Bütün bunlar millətlərin spesifik xüsusiyyətlərini təşkil edir, onları bir-birindən fərqləndirir. İctimai mühitdə konkret həyat faktlarına müraciət edən qələm sahibləri, yazılarında bu fərdi milli xüsusiyyətlərin təsvirinə xüsusi fikir verirdilər. Ona görə də yazılarında müxtəlif problemlər qaldıraraq müzakirəyə qoyurdular. Lakin onlar təsvir etdikləri hadisələrə biganə, passiv, bitərəf münasibət bəsləmir, öz rəğbət və nifrətini açıq ifadə edərək mətbuatı xalqın, millətin tərəqqisinə çağırırdılar. “Bizim məsləkimiz odur ki, millətimizin tərəqqisinə bəis olan hər bir həqiqi vasitə və vəsilələrə yol verməməli və millətimizi cəhalətə və yaxud tərəqqiyə-məkusə sövq edən şeyləri dəf və izalə etməlidir” (3, 140).

Deməli, millətin tərəqqisi üçün daha çox mətbu sözünə ehtiyac duyulduğu bir vaxtda həm də azad mətbuata ehtiyac duyuldu. Demokratik cəmiyyət, azad vətəndaş, azad mətbuat uğrunda ideoloqlarımız əsrlər boyu qanlı-qadalı mübarizələr aparıblar. Mütəfəkkir, filosof, yazıçı-dramaturq, ilk milli komediyaaların müəllifi M.F.Axundov öz əsərlərində təbliğ edirdi ki, azad yaşamaq insanın təbii haqqı, təbii hüququdur.

Axundova görə, “tam azad iki növ azadlıqdan; biri ruhani azadlıqdır, o biri cismani azadlıqdır”(1, 71). Fətəli ruhani azadlıq dedikdə, fikir azadlığı, vicdan azadlığı, mətbuat azadlığı və s. nəzərdə tuturdu. Axundova görə tam ruhani azadlığın əsas şərti fikir azadlığıdır. Çünki fikir azadlığı, cismani azadlığa da şərait yaradır. O, cismani azadlıq dedikdə isə istismarın cəmiyyətdə olan maddi bərabərsizliyini və ya siyasi hüquqsuzluğun məhv edilməsini nəzərdə tuturdu. M.F.Axundov hər bir əsərində təkidlə qeyd edirdi ki, vətəndə azadlıq, fikir azadlığı, siyasi azadlıq olmadan xalqda yüksək vətənpərvərlik ruhunu yaratmaq olmaz. Cəmiyyətin inkişafı və tərəqqisi üçün söz və fikir azadlığına çox böyük fikir verən Axundov bunun üçün ağıllı və nəcib hökmdarın hakimiyyətə gəlməsini məşhur “Kəmalüddövlə məktubları” adlı fəlsəfi-siyasi əsərində dönə-dönə xatırladırdı. O, yaşadığı dövrün eybəcərliyinə qarşı mübarizəyə qalxaraq bütövlükdə türk və islam dünyasını söz, fikir azadlığına səsləyirdi. Tədqiqatçı alim Ş. Hüseynov demişdi; “M.F.Axundov qətiyyətlə inanırdı ki, onun həmvətənləri həmişə kor-koranə yaşamayacaqlar,

köhnə təsəvvürlərini dəyişəcəklər, qorxubilməz bir qəhrəmanlıqla sivilizasiya yolunu seçəcəklər” (4, 194).

M.F.Axundovun mətbuat azadlığı fikrini dəstəkləyənlərdən biri də M.Ə.Rəsulzadə oldu. O yazırdı: “Mətbuat o zaman öz vəzifəsini lazımcına yerinə yetirə bilər ki, öz işində tam azad olsun”.

Dahi Üzeyir bəy isə bunu “azadi-kəlam” adlandıraraq fikrini belə şərh edirdi: “Azadi-mətbuatın, yaxud hürriyyəti-kəlamın ümumxalq üçün nəfi bundan ibarətdir ki, bunların sayəsində ümuməhəlinin və ya məlum bir camaatın mübtəla olduğu dərdi şərh edib müalicəsi üçün tədbirlər axtarmaq mümkündür”.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi azad sözü, azad mətbuatı əldə etmək üçün klassiklərimiz çox qanlı-qadalı mübarizələrdən keçib. İllərlə sürgünlərə, həbslərə məruz qalıblar. Sözlərini acıq deyə bilmədikdə sətiraltı mənalarla, yozumlar şəklində fikirlərini xalqa çatdırıblar. XX əsrin əvvəllərində senzuranın yerli-yersiz təqiblərindən cana gələn H. Vəzirov onları ifşa məqsədilə satirik üslubun fəndlərindən məharətlə istifadə etmişdir.

“Məktəb illərində mənim də sarı qamışdan bir qələmim var idi”,- deyər qamış qələmləri tərifləyən “Birisi” onları “polad perolu qələmlərdən” ona görə üstün tuturdu ki, “kecmişdə qamış qələmlə” hər şeyi acıq şəkildə yazmaq olarmış, “indi isə polad pero ilə yazsan da, onu buraxmırlar”. Təbii, burada cəsarətsizliyin dövrü mətbuata münasibəti, onun qəddarlığı, çap materiallarına qadağalar və s. məhdudiyətlərə işarə edilirdi.

Onu da qeyd edək ki, mətbuata qarşı birmənalı münasibət yalnız senzurlar tərəfindən deyildi. Yerli əhali arasında da ona laqeyd olanlar var idi. “Tazə həyat”ın xüsusi müxbiri Mahmud Nədim qəzetə abunəçi toplamaq məqsədilə Şamaxıya gəlir. Gəzə-gəzə gəlib Hacı Məcid əfəndinin evinə çıxır. Gəlişinin məqsədini bildikdə onu qəzəblə, təhqiramiz sözlərlə “Çıx, get, burada qəzetə-məzetə istəyən yoxdur. Qəzetəçi əlindən başımız-beynimiz getdi” deyib qapıdan qovurlar.

Hacı Məcid əfəndi xislətli insanlar yalnız Şamaxıda deyil, Azərbaycanın bütün bölgələrində bunları ona görə edirdilər ki, maarifin, mədəni inkişafın qabağını alsınlar, milləti oyanmağa qoymasınlar. M.Ə.Rəsulzadə buna belə qiymət verirdi: “Mətbuatın əsarəti əxlaq pozğunluğu törədir, əxlaq gözəlliyi və yaxşı xüsusiyyətləri aradan çıxarır, yalan danışmağı, oğurluğu, əyrilik və casusluğu yayır, ədəbi və qələm pozğunluğu meydana çıxır”.

Deməli, yenə də jurnalistin peşə etikası ön plana keçir. Zamanından-məkanından asılı olmayaraq jurnalist peşə əxlaqı normalarına hər an əməl etməlidir. Onun peşə əxlaqı ilə peşə borcu bir-birilə çox bağlıdır. Peşə əxlaqı kontekstində borc mühüm keyfiyyət kimi qəbul edilir. “Borc jurnalistin cəmiyyət qarşısında—oxucu, dinləyici, tamaşaçı qarşısında düzgün, obyektiv informasiyaya görə məsuliyyətini tənzimləyir”(2, 39). Unutmaq olmaz ki, jurnalist yalnız cəmiyyətin qarşısında deyil, “əsərlərinin əsl hakimi olan oxucu, tamaşaçı auditoriyası qarşısında” böyük məsuliyyət hiss etməlidir. O,

həmçinin şəxsi əxlaqı və davranışları ilə nümunə olmalıdır. Ən cətin məqamda belə əsəblərini cilovlamağı bacarmalı, səbrlə, təmkinlə, bəzən soyuqqanlıqla hərəkət etməli və nümunəvi bir davranış əks etdirməlidir. Doğrudur cəmiyyətin indiki çağında bunlara əməl etmək o qədər də asan deyil. Amma jurnalist bunları bacarmalıdır. Əks təqdirdə tezliklə nüfuzdan düşər, peşə və sənət dünyasında gedən gərgin rəqabətdə tez uduzar.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov. M. F. Əsərləri. 3 cildə. II c. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası. 1961, 320 s.
2. Аврамов Д.С. Профессиональная этика журналистика. М.: Наука, 2000.
3. Hacıbəyli. Ü. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II c. Bakı: Yazıçı, 1985, 652 s.
4. Hüseynov. Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. Bakı: Adiloğlu, 2004, 652 s.
5. Məmmədli. C. Müasir jurnalistikanın inkişaf meylləri. Bakı: Elm, 2006, 358 s.
6. Rəsulzadə. M. Ə. Əsərləri. 2 cildə. I c., Bakı: Yazıçı, 1985, 469 s.

КЛАССИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА

С.И.РАГИМОВА

Г.Д.ГУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Как мы знаем, профессия журналиста сложная, опасная и к тому же ответственная. Формирование профессиональной этики в азербайджанской журналистики приходится на XX век. Наши писатели также следовали этому принципу. Сегодня тоже очень важна профессиональная этика журналиста.

Ключевые слова: профессиональная этика, эстетика, общество, этика журналистики, публицистика

THE AZERBAIJANI CLASSICS AND PROFESSIONAL ETHICS

S. İ. RAHIMOVA

G.D. GULIYEVA

SUMMARY

As we know, the profession of journalist is difficult, risky and requires a lot of responsibility. The formation of professional ethics of journalism in Azerbaijan goes far back to the XX century. Later, our writers followed this principle as well.

Key words: professional ethics, morality, scurfy, journalistic ethics, publicize